

بهشی چوارهم

کوردستان و کوردهکان له دواى مادهکان

له سهردهمی هه خامه نشی یهکان دا

به دواى رووخانى به په له و بئ ئالوگۆر ئیمپراتوریى مادو به دهسه لات گه یشتنی کوروش له سهروهی هه خامه نشی یهکان، نیزیك به تهواوی خاکی ژیر دهسه لاتى مادیش كه و ته دهستی ئه و هه رچی هی مادهکان بوو به بیدهنگی كه و ته ژیر فه رمانی ئه وان. كه گوتمان بئ ئالوگۆر مه به ستمان ئه وه بوو كه له راستی دا دهسه لات له بنه ماله یه كدا، له دهست یه كك له ئه ندامانی بنه ماله كه ده رها ت و كه و ته دهستی یه كی تر له ئه ندامانی هه ر ئه و بنه ماله به تاییه تی به و ته ی میژوونوسانی كۆنی وه ك هیرۆدۆت و تاییه تیتیر له ویش "گزنفون" کوروش سه رده می مندالی خو شی له نیو مادهکان و له خاکی ئه وان دا (له ناحیه ی ئاترۆپاتکان و له نیو "کادوسیان" و "دالیان" كه هه مان ئه رسبارانی ئه و پۆی ئیرانه) به سه ر برده ²⁻¹. ته نانه ت ناوی ئه و ژنه ش كه گه و ره ی كرده بوو، له ناوه كانی "كاسپی" واته كورده كانی باكووری رۆژه لاتى ئاترۆپاتین بوو كه له راستی دا لقیك له ماده كانه. "ئیدویین رایت" ئه و ژنه ی به

¹ میژووه كانی هیرۆدۆت، وهرگێرێان و په راوێژنرزی ع. وه حید مازهنده رانی.

² کوروش نامه ی گزینفون، وهرگێرانی موهه ندیس ره زا مه شایجی.

"ئەسپاكو" ناو بردووە دەلێ ئەو و شەهەكى مادى،¹ و لە زمانى "تاتى" دا كە زمانى دىرىنى نازەربايجانى يە بە ماناى "سەگ" هاتووە.^{3,2}

هەرچۆنێك بى حكومەتى كوروش كە بى بەرەنگار بوونەو هەى گشتى جىي خۆى گرت، لەخاكى مادو كوردستانىش دا دژكردەو هەهەكى بە دواو نەبوو، بەتايهەتى سەرنج و گرینگىهەكى كە كوروش بەرانبەر بە مادەكان لەخۆى نیشان داو هەر ئەوكات كە سەركەوت خۆى بە پادشای ماد لە قەلەم دا نە شای پارس، هەروەها بەشەكى زۆرى لە گەورە پياوانى ماد لەنۆ دامو دەزگای خۆى دا جىي كردهو و بەرپرسايهەتى گەورەى پىئەسپاردن، بە شىوہەهەك كە "ھارپاك" ى وەزىرى كرده فەرماندەى گشتى سوپا "سوپاسالار" و دوايەش حكومەتى "لیدی" پىئەسپاردو تا كۆتايى تەمەنى هەر لەو بەرپرسايهەتییەدا مابۆو،⁴ هەر لەم پۆستە دابوو كە بە فەرمانى كوروش "يونىه" شى گرتو سەرۆتو سامانىكى زۆرى وەسەريەك نا.^{6,5} هەروەها كوردەكانى "ئامى تىدا" ى كچى "ئاژىدھاك" و پوورى كوروش كە دوايەش بوو بە ژنى كوروش، بە نۆهەكانى "سپتياك" و "مهابىرن" هەردووکیان بە دەرهجەى ئوستاندارى "پارىزەرى" گەيشتن. جىي سەرنجە كە دواى كوروش، داريووشى يەكەمىش ئەو رەوشتەى درىژە داو لە بەردە نووسراوہەكى بىستونىش دا ناوى هیندىك لە گەورەكانى مادى هیناوە. بەكورتى هەمووى ئەو رەفتارو ئاكارەى كوروش بوو بەهۆى ئەو كە هەتا بۆ خۆى مابوو لەهەچ شوینىكى ئىزان بە تايهەتى لە مەلەبەندى ماد دا هەچ شۆرشىك سەر هەلنەدا، ديارە ئەو بەو مانايە نىه كە كوروش لەدەرەوہش دۆژمنايەتى لەگەل نەكراوہ، چونكو هینشتا لەسەر تەختى پاشايهەتى رۆ نەنیشتبوو كە دۆژمنو بەرھەلستكارى گەورەى لى پەيدا بوونو بەم هياويە بوون تا خۆى نەگرتوہ لە نوتفەدا خەفەى كەنو هەربۆيە دەستيان كرد بە دەستەبەندى و پىلان گىران.

¹ نازەربايجان، نووسىنى نىدوين مىلتون رايە.

² تاتى و هيرزنى دوو رايۆزى زمانى كۆنى نازەربايجانى، نووسىنى عبدالعلى كارەنگ.

³ زمانى دىرىنى نازەربايجان، نووسىنى دوكتور مەنووجىرى مورتەزەوى (منوچەر مرتضوى)

⁴ مېژووى ماد، ا.م. دياكونوف ل 391 وەرگىترانى كەرىم كەشاوہرز.

⁵ لاپەرى 62 بە دواو j.Friedrich. kleinasiatische Sprachdenkmaler: Berlin 1932 A.Dharbaijan
to the Greak. Latin and Muslin Geographers Edvin Milton wright 1942 According
⁶ كەتیبەى مېژووى ژمارە 44 - نۆهەكانى ھارپاکیان دەقەكانى ژمارە 180 و b104, 2b77, 7, 29, 3, 11, 103 وەرگىراو لە مېژووى ماد 44a.

گه وره ترینی ئه و ناحه زانه، حوکمرانی ولاتی "لوودیه یا لیدی" بوو به ناوی "کرازوس" که به دواي باوکی دا له جیگه ی ئه و دانیشتبوو و به پالپشتی سه ربازه به کریگیراوه کانی یونانی خۆی و داراییه کی زۆر که هه یبوو، برپاری دا به دژی کوروش دهست به کار بی و له م پیناوه دا هیزه کانی هه تا "هالیس یا قزل ئیرماق" هه لکه وتوو له کوردستانی باکور چوونه پیش و جیگه و شوینی خۆی له م ده قه ره قایم کردو دوايه چهند بالوینکی بۆ لای "بنۆنید" ی پادشای بابیل و "ئامازیس" ی فیرعه ونی میسری نارد تا داویان لی بکا له گه لی بینه هاوپه یمان، ئه و دوو پادشایه که به رووخانی حکومه تی ماد زۆر سه غله ت بوون به گه رمی پیشوازییان له پیشنیاره که ی کرد.

"کرازوس" به دواي ناردنی بالوینزه کاند، سه رداریکی سوپای به پارهی که ی زۆره وه بۆ به کریگرتنی به کریگیراوی زیاتر بۆ یونان به پری کرد، به لام له بهر ئه وه ی که ئه و سه رداره له گه ل کرازوس پاک نه بوو، به پاره کانی که دابوویانی چووه ئیران و به م شیوه یه کوروش پیشوه خت به و که ین و به ینه ی پشت په رده ی زانی که به دژی خۆی له گۆری دابوو،¹ بی مه حته لی وه خۆکه وت و یه کیك له شاکاره کانی شه پی له خۆ نیشان دا، ئه ویش ئه وه بوو که بهر له وه ی خه به ری خه یانه تی سه رداره که به کرازوس بگاته وه و مه جالی ئه وه ی هه بی هیرش بکاته سه ر، کوروش وه خۆ که وت و هیرش کرده سه ر ئه وو بۆ ئه م کاره ش له سه ر ریگا، له شکریکی له "گوتیه کان" و "ئه مورده کان" و "کاسیه کان" و "لیلیوه کان" و ماده کانی له گه ل خۆی برد که شاره زاییان له شه پی شاخ و گرتنی قه لایان دا هه بوو. ئه و برپاره ی کوروش زۆر به جی بوو، هه روه ک هۆی سه ره کی گرتنی شاری "سارد" ی پایته ختی زۆر قایمی لیدی چهند که س له و سه ربازه کوردانه ی (کورتیوی) له تایفه ی "ئه مرد" ه کان بوون و هیرۆدۆت له م بابه ته وه ده نووسی: یه کیك له سه ربازه کانی لیدی کلاوه که ی له سه ری ده په ری بۆ ده ره وه ی قه لآ، سه ربازی "ئه مره د" ی که به وه ده زانی ده بینی که بۆ هه لگرتنه وه ی کلاوه که ی دیته ده ره وه، سه ربازه هۆشیاره که بی راوه ستان له گه ل چهند که س له هاوپی یه کانی دواي ده که ون و به ریگه ی نهینی دا ده چنه ناو قه لآکه وو

¹ ژینمه رال سایکس له میژووی ئیران دا، له لاپه ری 186 به دواوه ده نووسی: نه ده گونجا کوروش له پیش دا له م رووداوه ناگادار نه با، هه رچه ند به هۆی پیوه ندیه کانی نه وکات و تیکه ه لچوونی توندی کوروش له گه ل ماده کان زۆر دوور له عه قله .

غافلگیریان دەکەن و هاوکات دەرگای قهلا بۆ سوپای کوروش دەکەنەوه. کوروش و پێرای ئەوهی خەریکی شەپە، بە پەله پەيامێک بۆ "بنۆنید" ی پادشای بابیل دەنێرێ و پێی پادەگەیهنێ که خۆ تیکهلی شەپە ئەو و کرازووس نەکا. له شەپە بابیلیش که دوايه پيش هات، کوروش به کوردستان دا تێپەری و بابیلی گرت و یهکێک له گهورهترین حماسهکانی خۆش نیوی به ئازاد کردنی قهومی یههود به نیوی خۆی تۆمار کرد، بهلام چونکو پێوهندی به باسهکهی ئیمهوه نیه وازی لێ دینین.^{2.1}

گه لۆن دواتر سهرهتاکانی دهسهلاتی داریووشی ههوه ل و پاش "گنوماته یا بیردیای درۆزنه" له مادی رۆژئاوا (کوردستان) شوپشیک به ریبه رایهتی "فهرارهتیش" که خۆی به نیوی "خهشته ریهی دووهه م" و له نهوهکانی ههوه خهشته ره له قهلام دهدا سهری هه لدا که دانیشتوانی مادو پارتو هه رکاته و ئهرمه نستان بی یهک و دوو لێ کردن پێی په یوه ست بوون.

داریووش که له و کات دا له بابیل خهریکی دامرکاندنێ شوپشی وی بوو "ویدارنه" و دوايه ش باوکی خۆی "ویشتاسب" که "ئوستاندار = پارێزهری پارت" بوو، بۆ شەپ لەگەل "فەرارهتیش" ناردنیه کوردستان و مادی رۆژئاوا، له چهند شەپە یهک له دواى يهک که کردیان سهرکه وتنیکیان نه بوو، تا دوايه کهی داریووش بۆخۆی بۆ هاریکاری ئەوان چوو و له (521 ی پ.ن) له "رغه یاری" که له و په پری سنووری رۆژههلاتی خاکی ژیر حوکمی "فەرارهتیش" بوو شکاندی و به سهری دا زال بوو. ئەو سهرکه وتنه ته نیا ئاکامی کارنامه یی تیک شکینه ری هیزی ئەو له چاو هیزی "فەرارهتیش" بوو، هه رچهند زۆرینه ی شه په کان له مادی رۆژئاوا (کوردوئین) کران.

داریووش له گه ل سهرداری تیک شکاو به و په پری بی به زه یی جوولاه، هه روهک بۆخۆی له به رده نووسراوه که ی بیستون دا ده نووسی: "... من لووت و گوئی و زمانیم بری و چاوه کانیم ده رهینا و دوايه ش زنجیریان کردو له باره گای من

¹ کتیبهکانی دائره المعارفی نایین و نه خلاق "ک.د.د. ادموس و مه نروومی Baechylides له 507 ی بهر له میلاد و کتیبی Adonis Attis: osiris نووسینی ژ.ج. فریزر، لاپه ری 89 به دا.

² بۆ زانیاری زیاتر له سه ر ئەم شه ره و هه روه ا گرتنی بابیل له کتیبهکانی "نوریتک له رۆژههلات "Light from the east" نووسینی "بال، Ball" و بابی 45 کتیبی نه شعیانیه ی و بابی 14 و نابه تهکانی 6 و 7 و کتیبی پینج سه لاتین و کوروش نووسینی هارۆلد کۆمپ و هه روه ا میژوههکانی هیرۆدۆت، وه رگیرانی وه حید مازهنده رانی و له میژووی کۆتسیاس بروانن.

رایانگرتو ... پاشان فه رمانم دا له "ئه کباتان" به رمیانه وه کردو ئه و که سانه ی لایه نگریشیان لای کردبوو، له قه لآ دا له داریم دان...¹

شۆرشی ماده کان هه ر به وه نده ته واو نه بوو، به لکوو خاکی ئه سلای ماد، له مه لبه ندی رۆژئاوای (کوردستان) به ریبه ری که سیك به ناوی "چیتران توخمه" دریزه ی کیشا، ئاخریه که ی داریووش له ویش سه رکه وتو له شوینیک به ناوی "ئاربیئل یا هه ولیر = ئه ربیئل" له کوردستانی ئه مپۆی عیراق "چیتران توخمه ی گرتو ئه ویشی به پمه وه کرد. میژوو نووسان ئه و سه رکه وتنانه ی داریووشیان به ئاکامی په رشو بلاوی و یه ک نه گرتووی دوژمنه کانی و هاوکاری نه کردنی گه وره کانی ماد داناوه که له هاتنه سه رکاری بنه ماله ی دیا ئۆکوو پشتیوانی نه کردنی خه لک ده ترسان. دیاره ده بی به هره مه ندی به شی زۆری خه لکی پارسیش له داهاتو ده سته که وتی سه رکه وتنی هه خامه نشییه کانیش له وه زیاد که ین که به گشتی ئاکامی شیوه ی به ره م هینانی کوپله داری و بردنه سه ری راده ی بنیاده ئابووری و کوپله دارییه کان و به هیز بوونی دابه ش کردنی کار بوو.²

ماده کان به دوا ی راپه پینی "فه راوه رتیش" بۆ ماوه یه ک قه درو ریزیان له لای هه خامه نشییه کان له ده ست چوو، به لآم نیزی که به ته واوی ماوه ی حکومه تی هه خامه نشییه کان تایفه و قه ومه کانی "میزو پۆتامیا" که ماده کانیش ده گریته وه برپه ری پشتی سوپای ئه و حکومه ته یان پیک دینا، له ته واوی شه رو کیشه ی هه خامه نشییه کان له گه ل ده وله ته جۆراوجۆره کانی رۆژه لات و رۆژئاوا دا به توندو تۆلی به شدار بوون. بۆوینه له شه ری ئیران له گه ل ئاتینییه کان له ماراتون له سالی (409 ی ب.ن) فه رمانده ی سه ره کی ئیران "داتیس Datis" مادی بووه و "گه رمه میتره Garmamitra" و "تی تی Titei" که کوپانی ئه و بوون له ریزی فه رمانده گه وره کانی خه شایارشا له له شکرکیشی ئه و بۆ یۆنان بوون،¹³ و

¹ به رده نووسراوه ی بیستون وه رگێردراوی "راولینسون" وه رگێراو له ئاکامی لیکۆلینه وه کانی و.و. ئیسترووه هه ره وه ها میژووی ماد
م.ا. دیاکونوف وه رگێرانی که ریم که شاهه رز ل 3 - 4.

² به گوێره ی بۆچوونی م.ا. دیاکونوف شیوه ئابووری ئاخریه کانی ماد و سه ره تای ده سه لاتی هه خامه نشییه کان له میژووی ماد ل 404 و
هیرتسفیلد به رگی ل 3 ل 97.

³ چاوخشان دینیک به سه ر ئه م ناوانه دا ده رده خا که ئه وانه کوردی و مادی - بۆ ئه و که سانه ی وه دوا ی زمان و شوینه واری تاییه تی مادی دا
ده گه رین پینویسته بزانه که له کوردی دا به تاییه تی له ناچه ی موکریان له قه بی "تی تی" بۆ هیندیک که س به کار دئ وه ک سمایل تی تی،
حه سه ن تی تی و ...

هه موو كات سپايه ئازاكانى تيرهكانى رۆژئاوايى واته (كوردەكان و كورتىوييهكان) كه به هۆى نيوبانگى ميژوويى مادەكان به وانيشيان هەر دهگوت مادی له ريزى باشتريه جەنگاوه رانى سپاي هه خامه نشى دههاتنه ئەژمارو، ئەوه پياوانى شهركه رى ئەو قهومانه واته (مادو كيسى يا كاسييهكان) بوون كه له تەنیشته پارسييهكان شه په ترسناكهكانى دهريايى و ويشكايان له "تيرمۆپۆليس"، "ئيسۆس" و ههروهها شه په له گه له فه رمانده "ليئۆنيداس" يان به پۆيه ده بردو فه رمانده بيان ده كردن.^{3,2} له سه رده مى پاشايه تى ئەرده شيرى دووه م، ساتراپى مادی به ناوى "هارپاگه" يه كيك له سيما ناسراوه كانى شه رپى ئەو له گه له براكه ي خۆى كوروش بوو.⁴ ئەو كاتيش ناوه ندى شه په كان هەر كوردستان و مادی رۆژئاوا بوو و ئەوه ش يه كيك له به دبەختييه كانى ئەو مه له بنده يه كه له سه ره تاي ئەو كتيبه دا ئاماژه مان پى كردو گوتمان له به ر هه لگه وتى جوغرافيايى و ئيستراتيژيكي زۆر تايبه ت و عاسته م، ته نا نه ت ئەم پۆش وه ك ده بينين چوار رپى رووداوه كانه و ته واوى شه رو شوورى پۆيه نديدار به ناوچه كه له و شوينه سه ر هه لده دا.

سه ره لدانى هه خامه نشييه كان و به ريلاو بوونى ره خنه كردنيان له رۆژئاوا دا، قه وم و حكومه ته كانى كه له سه ره لدانى ئەم غوله له ناوچه دا مه ترسيان لى پهيدا ببوو هينا سه ر ئەو باوه په كه هه ركام به شيويه كه ده سته به كار بن دژكرده وه كه ي بوو به هۆى ئەوه كه له سه ر ئەو خاكه ليكدان و پيكدان روويداو، ههروهها هيزگه لى ناچار بوون به وى دا تپه پەن كه بۆ وه ده ست هينانى پيوستتيه كانى خۆيان دريخان له زۆروپيژى و ده ست دريژى نه ده كرد، خه لكى خۆراگرو خه باتكاريش كه نه يان ده توانى به هاسانى ته سليم بن و كرنۆش بكن، تووشى تيكه له چوون ده بوون و ئاكامى شه پيش دياره.

له دريژايى پاشايه تى داريووش و ئەرده شيرى دريژده ست دا... زۆر جار له شكرى ئيران بۆ شه په له گه له بابيل و سه ركوتى ياغييه كانى ناوچه كانى ژيژده ستيان له ئاسياى بچوك و ههروهها يۆنانييه كان و ... له م ريگه وه

¹ ميژووى ماد ل 405.

² هه مان سه رچاوه.

³ خه شايارشا و كتيبيى ئانا بازيس = گه رانه وه ي ده هه زار كه س، گزنفون.

⁴ ئيسترايون له X.I8.8:plin. Nat History. VI/15 به به لگه وه رگرتن له نه راستوفن و پلين VI، ل 18 به دواوه.

رۆیشتن و دهست پێکردنی زۆریه ی شهپه کانیس له کوردستان رووی ده دا که باس کردنیان ده بیته ی هۆی درێژ بوونه وه ی بابه ته که . به لام چه ند رووداویک له و بواره دا تا راده یه کی به رچاو له چاره نووسی حکومه ته کانی ولاته که و خه لکی کوردستان و به تایبه تی له سه ر میژووی کوردان و کارنامه ی میژوویان کاریگه ر بووه که ناکرێ به سه ریان دا تیپه رین . یه که له وان راپه رینی کوروشی بچووک به دژی براکه ی (ئه رده شیری دووه م) بوو، که پاش باوکی (داریووشی دووه م) (ئوخوس که دوا ی باوکی که ئه رده شیری درێژده ست له ئیران دا ببوو به خاوه ن ده سه لات و به شیوه یه ک سه رۆکایه تی ئیمپراتۆری پارسی به ده سه وه گرتبوو . له روانگه ی خاوه ن بۆچوونه کانه وه هیه چ کام له شه په کانی ئاسیای رۆژئاوا بارته قای له شکرکیشی کوروشی بچووک، کاریگه ری قوولی له سه ر چاره نووسی پارس و نه ته وه کانی ژێر ده سه لاتی نه بوو.¹ راپه رینی کوروشی بچووک له هه وه ل هه تا ئاخه ر له سه ر خاکی کوردستان بوو، ره نگدانه وه ی میژوویشی یه کجار زۆرو به ربلاو بوو.